

Емилија Црвенковска

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Скопје

Влогот на македонската редакција во меѓуредакциските контакти на црковнословенската писменост

1. Увод

Оваа година е јубилејна, особено значајна за палеославистиката, зашто се одбележуваат 1100 години од смртта на Климент Охридски (+916), несомнено најистакнатиот ученик на светите браќа Константин-Кирил и Методиј. По напуштањето на Моравија, а по кусо задржување во Бугарија, Климент доаѓа во Македонија и тука основа книжевна школа којашто стекнала голем авторитет и извршила влијание во развитокот на црковнословенската писменост на сиот словенски простор. Влијанијата од овој словенски ареал нашле одраз во црковнословенските ракописи на пошироката словенска територија.

При разрешувањето на клучното прашање во палеославистиката, за потеклото на старословенскиот јазик, се наложила *Македонската теорија* за народната основа на старословенскиот на Ватрослав Јагиќ и Ватрослав Облак (1994). Тие, барајќи го извориштето на старословенскиот јазик, покажуваат преку признаците во старословенските текстови како на пр. *Асем, Зогр, Мар, Син* и др., како и преку дијалектниот материјал собран во јужна Македонија, дека тоа извориште се наоѓа во јужните македонски говори.

Продолжувањето на кирилometодиевската традиција од великоморавската фаза на територијата на Македонија резултира со создавање на голем број

глаголски текстови токму на овој простор од каде што потекнуваат речиси сите глаголски старословенски текстови. Охридската книжевна школа во средновековието одиграла значајна улога во формирањето на духовната култура на Словените.

2. Прашања на терминологијата

Кога се зборува за одделни фази на развитокот на општословенскиот книжевен јазик, потребно е да се дефинираат термините, како на вертикалната, така и на хоризонталната оска. На дијахрониската оска може да се зборува за различно именување на јазикот на словенската писменост во различни периоди. Синхрониски гледано, во најстариот, старословенски период не постојат поголеми разлики, додека во црковнословенскиот се зборува за различни редакции, а во новоцрковнословенскиот за различни типови на јазикот.

Старословенски и црковнословенски. Во одделни славистички традиции се користат различни термини за овие јазици. При периодизацијата на развитокот на старословенскиот (општословенскиот) книжевен јазик Толстој (Толстой 1998) izdelува три периоди: старословенски, црковнословенски и новоцрковнословенски. Овдека го дефинираме старословенскиот како најстара развојна фаза на првиот книжевен јазик на Словените, односно од IX–XII век. Потоа настапува црковнословенскиот период со одделни редакции.

Варијанта, редакција, тип. Во некои традиции термините со коишто се izdelуваат посебностите на јазикот во определен период и во определен ареал на словенската јазична општност како синонимни се користат термините редакција, тип и варијанта (Čermák 2008: 30). Овдека ја прифаќаме класификацијата на Мареш според која за варијанти на јазикот се зборува кога се разгледува најстариот период на словенската писменост од IX–XI век, период во кој во спомениците навлегувале регионални јазични признаци, но сè уште не системски, така што единството на старословенскиот јазик уште не било нарушено. Со терминот редакција се опфаќаат разликите во спомениците во црковнословенскиот период кој настапува од XII век, при што доаѓа до територијално раслојување во црковнословенскиот јазик. И на крајот, кога настапува новиот црковнословенски (од XVII век) се izdelуваат три верзии: руска¹, хрватска и чешка (Mareš 2000: 264), па во рамките на овие се зборува за одделни типови.

¹ Така, на пр., под руско влијание на Балкан во текстовите од новиот тип на рускиот црковнословенски графемата за назалот *ъ* се реализира како *ja* (Čermák 2008: 33).

3. За меѓуредакциските контакти

Познато е дека црковнословенскиот бил општ литературен јазик на словенството и никакви принципиелни бариери за миграција на спомениците од една словенска област во друга не постоеле (Живов 1987: 51). Така дошло до меѓуредакциски контакти и заемни влијанија во одделни редакции на црковнословенскиот, при што е несомнен авторитетот на Охридската книжевна школа, а потврда за тоа се наоѓа во влијанието што таа го имала во Македонија и во другите средновековни центри на словенската писменост на поширокиот словенски јазичен ареал. Ова влијание се одразило на правописен, на јазичен, книжевностилски и на културолошки план. Престижните словенски книжевни центри придонесле и во ширењето на различни жанрови. Така, Климентовата школа дала особен придонес во ширењето на словенската преводна и оригинална химнографија.

Во врска со меѓуредакциските контакти често се истакнува јужнословенското, а во рамките на тоа и македонското влијание во ракописите од други редакции. Можни извори на ваквите контакти биле книгите што се пренесувани како предлошки најчесто од авторитетната Климентова школа, присуството на книжевници од овие простори во Русија, Србија, Босна, Хрватска и во други центри, како и можните контакти во светогорските манастири.

Темата за меѓуредакциските контакти во црковнословенската писменост се однесува на меѓујазичните, но и на меѓукултурните контакти во словенската средновековна писменост во различни периоди. Меѓуредакциските контакти може да се разгледуваат двонасочно, односно од аспект на средината што дава, но и од аспект на средината што прима. Македонската црковнословенска писменост во различни периоди претрпела влијанија од другите центри, при што било особено изразено руското (Конески 1983, 1988; Рибарова 1993, 1998; Vyskočil 1980, 1990; Mošin 1962) и српското влијание (Угринова-Скаловска 1988; Рибарова 1991; Макаријоска 2014). Овие прашање биле повеќе пати досега разгледувани во литературата.

4. Основни карактеристики на македонската редакција

Македонската редакција на црковнословенскиот одиграла особено важна улога во создавањето на еден основен корпус богослужбени книги, т. н. „Климентов корпус“. Група јазични признаци се поврзуваат со оваа редакција на црковнословенскиот и истите тие во ракописите од другите редакции се карактеризираат како македонско влијание.

Охридската книжевна школа се одликува со почитување на кирилометодијевската традиција, а тоа се изразува на повеќе рамништа. Архаичноста на текстовите од кругот на Климент Охридски се потврдува преку присуство на низа јазични црти заеднички со кирилометодијевските текстови. Речиси сите старословенски глаголски ракописи се со македонско потекло и тие се од овој центар: *Зогр*, *Мар*, потоа *Асем* кое било во употреба во Охрид и Охридско² и ја потврдува, според месецословот во ракописот, неговата охридска ориентација (Мареш 2008: 246). Преку присуството на македонски јазични црти со Охридската книжевна школа се поврзуваат и *Син*, *СинТр*, како и неколку глаголски ракописи од подоцна откриената синајска збирка (Tarnanidis 1988) меѓу кои и: Димитриев псалтир (3/N) од XII век во кој се среќава замената дѣнь > дењь, кѣгда > когда, Малиот минеј (4/N) од XI–XII век, директно поврзан со дејноста на Климент³, Синајскиот мисал (5/N), веројатно од XI век во којшто има замена на з > о: во, и присуство на консонантските групи џ, жд: њѣмоџи, сѣмоџѣде (Tarnanidis 1988: 106). И за кирилскиот Супрасалски зборник се претполага дека според јасните македонски особености што ги содржи, по Симеоновата редакција бил пренесен во Македонија (Мошин 1988: 91).

Македонската редакција на црковнословенскиот (Конески 1957, 1966, 1986; Угринова-Скаловска 1976, 1980; Десподова 1981; Рибарова 2000, 2005, 2009; Макаријоска 2008; Црвенковска 2014 и др.) се препознава преку група признаци на различни рамништа коишто им се присушти на ракописите од македонско подрачје. Обично овие признаци, кои се среќаваат и во низа ракописи од други редакции на црковнословенскиот и притоа укажуваат на различни патишта на меѓуредакциските контакти во коишто се истакнува македонска предлошка, во палеославистичката литература се означуваат со терминот македонизми⁴. Особеностите на македонската редакција се

² „Солунските, словенските и македонските светци во основниот глаголски текст на месецословот на *Асем* сведочат за неговата изразита кирилометодијевска и охридска ориентација во втората половина на X век. Глосите докажуваат дека кодексот бил во употреба во Охрид (или во Охридско) уште во XII–XIII век и пластично ја карактеризираат хеортолошката и идејната атмосфера на охридската црква во она време“ (Мареш 2008: 246).

³ „Since MS 4/N bears the clear characteristics of the Ohrid school, one might well suppose that it is Clement’s adaptation and supplementation of the original book, in accordance with the new requirements of the ecclesiastical rite which in the course of time came to prevail completely“ (Tarnanidis 1988: 102).

⁴ Покрај овој термин во литературата се среќава и терминот антимакедонизам и се однесува на некои промени во кои е очигледно македонско влијание, но на погрешно место, како на пр. употреба на полуглас наместо етимолошкото о во *идоџъмь* сочуван во српски текст (Grabar 1970: 94).

изразени на различни рамништа, како во графискиот израз преку трагите од глаголската писменост, преку низа правописни карактеристики во кои е одразена глаголската графиска традиција, како на пр. неразликувањето на употребата на **ѣ** и **ѡ**, редуцирана употреба на прејотираните назали и сл.

Во Македонија постои континуитет на кирилометодиевската традиција издазен пред сè преку употребата на глаголското писмо, зашто и во подоцнежните векови се гледаат траги од глаголската писменост. Во текот на неколку века во кирилските текстови се присутни глаголски вметнувања, потврдена е употреба на глаголски предлошки (Угринова-Скаловска 1970, Рибарова 2005: 81) на пример, во Ресенскиот фрагмент од триод⁵, во *Охр*, *Бит*, *Шаф* и во други ракописи.

Следењето на глаголската традиција во ракописите од овие подрачја влијаело врз оформувањето на старите кирилски правописни системи во македонската писменост (Рибарова 2000: 26). Потврда за ваквите состојби е одразена преку употребата на **ѣ** за **ѣ** и за **ѡ**, што се смета за македонска замена. Ваква замена има и во Новгородските листови: *болѡше* и *болѣше* (Мошин 1988: 86). Графиски признаци на ракописите од Охридската школа се и нејотираните вокали, а карактеристични се знаците на точки кои ги означуваат јотираните вокали и мекоста на консонантите⁶.

Главни карактеристики одразени во ракописите од македонската редакција на фонолошко рамниште се депалатализационите процеси како резултат на кои започнува и фонетско совпаѓање на еровите, вокализацијата на еровите и тоа на **з** > **о**, **ь** > **е**, рефлексите на прасловенските групи **tj* > **џ**, **dj* > **жд**, мешањето на носовките во определени позиции, а особено зад **ѣ**: така во овие ракописи се среќава *ѣждо*, *наѣѣтъкъз*, *заѣѣтне* и сл. Процесот на деназализација бил побавен и поизразен е во текстовите од втората книжевна школа во Македонија, Кратовско-лесновската, отколку во текстовите од Охридската школа, што е поврзано со подолгото задржување на назализмот во југозападните македонски говори. Назалот од заден ред, освен што се заменува со **ѡ**, како на пошироката македонска територија, во ракописите од Охридската школа има и карактеристичен рефлекс **ѡ** > **з**, се заменува со темен вокал, како што е тоа во охридскиот говор денеска, а во северномакедонските текстови забележана е и замена на **ѡ** > **оу**. Така во *Охр* се среќаваат

⁵ Мошин го датира овој ракопис во втората четвртина на X век (Мошин 1988: 88). Тоа што во овој фрагмент глаголицата е употребена во запис на маргината на ракописот укажува дека глаголицата не служела само како богослужбено писмо (Кодов 1966: 127).

⁶ Ваква ситуација е одразена и во Супрасалскиот кодекс, па тоа укажува на фактот дека на македонска територија биле копирани ракописите што поминале низ Симеонова редакција (Мошин 1983, 1988: 91).

едни од најраните примери на премин на $ж > з$: *вззџпилз*, *взспрензвз*, *вззџкз*, *свззџниџници* (Кульбакин 1907; Мирчев 1966: 107), потоа: *мжи*, а во *Бон* *нзжда*, во *Григ* да *вижд* (1 л. едн. през.), *жџдааше* во *Пог* и др.

На морфолошко рамниште се спроведени низа процеси што се одраз и на балканската јазична средина, како што е упростувањето на деklinацијата на именските форми до целосно елиминирање на падежниот систем. Со оваа појава е поврзано и раширеното удвојување на предлозите. Се редуцира бројот на именски промени, особено на сметка на меките парадигми и непродуктивните типови. Се среќава наставката *-иє*, *-є* кај именките од м. и ж. р. во ном. мн.: *кониє*, *корабиє*. Кај именките од м. р. од различни основи во ген. мн. почнува да надвладува наставката *-єи*: *гвоздєи*, *пџтєи*.

Глаголскиот систем го карактеризираат некои архаични форми, присутни во глаголските текстови, како асигматски аорист: *фридз*, *иззидз*, *прондџ*, како и постар тип на формите на активниот партицип на претеритот: *пощ се*, *оџищ*, *навл са*. Во рамките на глаголскиот систем еден изразит македонизам е наставката *-мє* за 1 л. множ. през. *єсмє*, *имамє*, *вџроџемє*. Оваа наставка многу рано е потврдена токму во ракописите од Охридската книжевна школа, на пр. во *Охр*, *Бон*, *Бит* и др., но е раширена и кај ракописите од речиси сиот македонски терен (Макаријоска, Црвенковска 2012: 41). Во 2 л. едн. през. се јавува наставката *-шь*: *можешь*, *џвџзешь*. Во 3 л. едн. през. се чува старата наставка *-тз*. Се унифицира промената на аорист и имперфект преку наставката *-шџ* и др.

Овие ракописи ги карактеризираат некои регионално ограничени појави, најизразени во ареалот на јужномакедонските говори⁷, како прегласот на *а* зад *џ*, *ж*, *ш*: *џџша*, *жџлостџ*, *оџслышџ*, и *зад џ*, *жд*: *граждџнє*, *отџвџџџти*, во *Дбм*, *Хлуд*, *Пог* и во други ракописи. Оваа појава е регионално маркирана на јужномакедонските говори и ваков преглас на *а > џ > е*) денес има во целиот појас на јужномакедонските говори од Сухо и Висока до Костурско и Кукушко.

Уште некои промени поврзуваат одредени ракописи со јужномакедонските говори, така на пр., мешањето на *з* со *џ* денес претставува регионално обележана појава позната во височкиот говор (Солунско), а присутна е во *Григ*: *взџиџ*, *помзшџџи*, *взшнџџго*, во *Пог*: *набџкшє*, *аџџкомџ*, *нџнџ*.

⁷ Како што е познато, народната основа на старословенскиот јазик во основа ги има карактеристиките токму на овие говори, односно словенската дијалектната зона во околината на Солун.

Во врска со вокализацијата на $z > o$ за дијалектната диференцијација се показателни⁸ потврдите за ваква промена во завршокот на тврдите сложени придавки како *доброи, великои, драгои, просвѣщенои* и др. на пр. во *Григ*, што е одраз на дијалектната состојба во Солунско (Рибарова 2005: 171).

Ваквите сознанија укажуваат на тоа дека под поимот Охридска книжевна школа треба да подразбираме територија многу поширока од Охрид со околните села, дека таа имала влијание и на територијата на западна (на пр. *Орб, Шаф, Заг*) и на јужна (на пр. *Дбм, Григ*) Македонија и опфаќала повеќе скрипторски центри.

5. Македонското влијание во другите редакции на црковнословенскиот

Коментирајќи го постанокот на руската книжнина и рускиот литературен јазик од најстарата епоха (црковнословенскиот јазик од руска редакција), Живов (1987: 51) укажува дека тие се појавиле врз основа на инословенска книжевност, односно врз основа на општото за сите Словени кирилometодиевско наследство. Несомнено е дека во Русија во XI век доаѓале ракописи како од источнобугарски, така и од македонски произлез, а исто така и од западнословенско потекло.

Темата за влијанието на Охридската книжевна школа во руските книжевни центри била досега предмет на интерес на повеќе истражувања. Јазичниот опит на Охридската книжевна школа, особено преку текстовите на самиот Климент, влијаел врз јазикот на старата руска писменост (Конески 1966: 60).

Почетоците на контактите меѓу македонската и руската писменост се однесуваат на многу ран период, уште кога Русите за своето покрстување добиле книги од Охрид (Мошин 1983). Покрстувањето на Русија се одвива во времето на Самоиловото царство, при што словенското свештенство од Охридската црква одиграло значајна улога во организацијата на руската црква. По пропаѓањето на Самоиловото царство во 1018 год. големиот бран на емиграција пренесувал со себе бројни ракописи што биле кодиколошки и литургиски структурирани во Охридската црква и на тој начин одиграла пресудна улога во создавањето на староруската писменост (Mošin 1962). Според Погорелов (1936) поблиските контакти со Охрид по црковна линија треба да се објаснат со фактот што во старорускиот јазик се чувствува во поголема мера воздејство на Охридската школа (на Климентовиот јазик), от-

⁸ Оваа појава, и покрај тоа што е регионално ограничена, ќе најде одраз и во ракописите од руската редакција на црковнословенскиот (за тоа подолу во текстов).

колку на Преславската. Во прилог на оваа теза одат и истражувањата на Мошин (1988: 89) којшто смета дека Новгородските (Купријановски) листови од X век биле напишани во Македонија и тие биле составен дел на репрезентативниот кодекс на цар Самоил кој му бил испратен 991 год. на кнез Владимир и послужил како предлошка за Остромировото евангелие⁹.

Постојат некои показатели за присуството на глаголската традиција во Русија¹⁰, како и јасни јазични показатели за македонскиот произлез на предлошките, какви што се изговорот на еровите $z > o$, $ь > e$, изговор што веќе во XI век за македонската редакција бил нормативен (Живов 1987: 52). Во врска со ова се истакнуваат врските на руската книжнина со македонската, хрватскоглаголската и западнословенската¹¹. Најновите истражувања покажуваат и дека словенскиот превод на хагиографскиот синаксар бил направен на територијата на Охридската архиепископија во XI век и благодарение на постојните цврсти црковни врски бил пренесен во Русија (Пентковски 2011: 661).

Можноста македонски книжевници да работеле во Русија во почетокот на XI в., ја претпоставува Пичхадзе (2008: 167–168), за што таа наоѓа потврда во книжниот изговор од македонски тип, на пр. на еровите што е и претходно забележано¹², како и во врската меѓу преводите на службените минеи, Повеста за Варлаам и Јоасаф и Хрониката на Георги Амартол и др. руски црквенословенски текстови кои содржат мноштво архаични јазични елементи распространети пред сè на запад на јужнословенскиот ареал. Оваа авторка смета

⁹ „С освящением Софийского собора в Киеве может быть связана присылка роскошного славянского напрестольного Евангелия из Охрида, ставшего на Руси оригиналом для Евангелия, изготовленного в 1057 г. по заказу новгородского посадника Остромира и предназначавшегося, судя по всему, для собора Святой Софии в Новгороде, который был построен в 1046–1050 г. мастерами, строившими киевский собор” (Пентковски 2011: 660).

¹⁰ Така, на пр. во цела редица руски ракописи од XI век (Остромирово евангелие, Синајски патерик, Путјатин минеј, Изборник од 1073, Чудовски псалтир и др.) се употребува систем од четири јуса: $ж, љ, а, њ$ каков што не познаваат старословенските кирилски ракописи, па според тоа, подобниот графиски систем утврден во Русија бил сврзан со распространувањето на глаголски ракописи таму (Живов 1987: 52).

¹¹ „Эти вопросы побуждают еще раз с вниманием пересмотреть все факты, относящиеся к бытованию на Руси глаголической традиции, к связям русской книжности с македонской, хорватской глаголической и западнославянской, и это, возможно, приведет к переоценке значимости болгарской редакции церковнославянского языка для формирования его русского извода” (Живов 1987: 52).

¹² „Книжное произношение еров может, следовательно, рассматриваться как свидетельство македонского вклада в русскую книжность” (Живов 1987: 52).

дека единствен регион каде што тие елементи можеле да ја сочуваат својата актуелност во крајот на X и почетокот на XI век била Македонија¹³.

Во извесен број руски текстови настанати во домонголскиот период има низа показатели на различни рамништа што упатуваат на врски со македонската црковнословенска писмена традиција (Пичхадзе 2011). Во овие ракописи се потврдува присуство на нејотирани вокали по затврднатите палатали, се јавуваат форми без епентетско л. Во нив се регистрирани низа морфолошки архаизми како асигматски аорист во Илина книга (XI–XII в.): *придџ*, во Путјатин минеј (XI в.): *овидоу*; постар тип на прв акт. парт. на претеритот во Учително евангелие: *оуиць са*.

Во посочените текстови од руската редакција на црковнословенскиот има архаични лексички елементи како лексемите: *зачало*, *область*, *искрь*, *прижитие*, *прапрѣда*, *изноури*ти и сл.; продуктивноста на зборообразувачкиот суфикс: *-ѣствие* е потврдена во руските минеи како *Ил*, *Пут*, *Минеј* на Дубровски (Ф. п. I 36, XI в.), Ростовски службен минеј и др. (Максимович 2003; Пичхадзе 2011; Кривко 2014).

Врската со македонската јазична средина се покажува и преку некои иновативни процеси. Така, една регионална особеност, формите на *-ои*, карактеристична за Солунско, нашла одраз и во некои древноруски ракописи (на пр. минејот Ф. п. I 37) и се смета дека овие форми се резултат на влијание на јужнословенски протографи за древнорускиот химнографски корпус (Кривко 2012: 166).

Кон иновативните процеси во македонските текстови се приклучува и присуството на наставката *-ми* во инстр. мн. кај именките од *о-* и од консонантска промена, најчесто од именката *грѣхъ*, во *Орб* има 6 потврди: *грѣхми* 104b, *грѣхми* 39a, 47d, 79b, 81b, 137d, во *Шаф* има 12 потврди: *грѣхми* 9об, 10, 17об, 20об, 22об, 59об, 68об, 103об, 109об. Овие форми се многу ретко застапени во старословенските текстови, но за учениците на Кирил и Методиј и нивниот круг тие се многу карактеристични, се среќаваат во акростиховите на Климент Охридски, како и во триодните песнопенија на Константин Преславски, а оваа појава е карактеристична и за руските службени минеи (Пичхадзе 2009: 303–304). Оваа одлика ја имаат и други руски текстови како *Сказание церковное*, *Евгениевски псалтир* и др. и според тоа може да се за-

¹³ „Учитывая наличие в служебных минеях языковых особенностей, характерных для южнославянских памятников западного происхождения, и языковое сходство служебных миней с произведениями учеников Кирилла и Мефодия, можно высказать гипотезу, что их перевод в X–XI вв. осуществлялся македонскими книжниками. Относительно оригиналов Миней Дубровского, Ильиной книги и Пуятинной минеи допустимо предполагать, что они возникли в Македонии (Пичхадзе 2009: 306).

клучи дека се однесуваат кон ракописната традиција директно поврзана со охридско-преспанскиот регион (Кривко 2014: 138).

Се забележуваат и некои зборообразувачки иновации, како на пр. продуктивноста на имперфективни образувања со суфиксот *-ова/-ева* коишто се особено присутни во јужнословенските химнографски текстови. Во руските химнографски текстови ваквите образувања се сметаат за јужнословенско влијание: *ликзството* е регистриран во повеќето триоди од македонска редакција, но и во руската Хроника на Георги Арматол и во Повеста за Варлаам и Јоасаф.

Особен влог во создавањето на преводите на словенската химнографија, како и на оригиналното химнографско творештво, дал охридскиот книжевен центар. Преводот на триодот е директно поврзан со дејноста на Климент, а за потеклото на службените минеи постојат упатувања дека е од Климентовата школа.

Во руските минеи (*Ил, Пут, Рост*), постои определен лексички слој којшто не е забележан во старословенските/црковнословенските речници. Тие ретки лексеми се присутни во најголем дел во химнографските ракописи од македонско потекло, како и во химнографските творби на Климент Охридски (Црвенковска 2016, во печат). Така, на пр., во *Ил* се забележани лексемите *златозарьнъ*, карактеристична за химнографијата на Климент Охридски, ја има уште и во *Пог*; во *Ил*: *прѣдъпраздъновати*, глаголот е регистриран и во низа триоди од македонско потекло: *прѣдъпраздъновати Заг, Шаф, Орб*; во *Рост* е присутен глаголот *плодъствовати*, којшто наоѓа потврда и во ракописите од мак. потекло како што се *Орб* и *Пог*, но и во *Рост* (Кривко 2012: 158).

Разнообразните форми и сфери на влијанија на Охрид на црковниот живот на Киев не може да се сведат на случајни контакти меѓу книжевниците и уметниците. Тие влијанија биле поврзани со богослужбата и ги одразуваат систематските заемни односи на црковните организации на овие два црковни центри (Пентковский 2011: 661).

Во најстарите ракописи од српската редакција на црковнословенскиот присутни се некои црти карактеристични за ракописите од македонската редакција. Се претпоставува дека Мирославовото (XII век) и Вукановото евангелие¹⁴ (XIII век) имале за основа старословенски текст од македонско потекло од XI век (Угринова-Скаловска 1988: 161). Најзначајни црти во *Мир* што укажуваат на врската со кирилometодиевската традиција и македонскиот терен се употребата на групите *џ* и *жд*, употребата на *ѣ* за *ѧ* зад *лʹ*, *нʹ*, *рʹ*,

¹⁴ Вукановото евангелие ги има сите ознаки на српската редакција со незначителни траги на порана македонска предлошка (Vrana 1967).

па и зад ʎ, ж, ш, во ракописот има околу 20 примери на вокализација на силниот ʒ во о (Десподова 1984: 252–253; Угринова-Скаловска 1988: 161). Во *Мир* место ња секогаш се употребува ʒ, ɛ се употребува место ɲ, што потврдува надоврзување на глаголската традиција. Нема јотирани назали ʒа и ња, а има и структурни особености што го поврзуваат со некои евангелски текстови настанати во рамките на Охридската книжевна школа (Десподова 1984). Според структурата, *Мир* претставува полн апаракос, исто како и македонското евангелие Григоровичево 9. Ракописите *Мир* и *Григ 9* покажуваат доста сличности во лексиката во која се рефлектира лексичкиот фонд на прототипот којшто настанал на територијата на Македонија и се одликува со голема архаичност, стоејќи најблиску до глаголското *Мар* (Десподова 1984: 254). Веројатно е дека обата текста, *Мир* и *Григ 9*, имаат иста, глаголска, предлошка од архаичен тип создаден во Охридската книжевна школа и поврзана со Климентовата традиција (Десподова 1988: 168).

Влијанието на македонската книжевна традиција е присутно и во најстарата босанска книжевност. Босанските богомилски текстови дури и од почетокот на XV век покажуваат траги од глаголски оригинали и придржување до јазичните и редакциски особености на текстовите од архаичната Охридска школа, а во текстовите од XIV век се среќава дури и ж, најверојатно од македонска предлошка (Конески 1966: 60). Кирилските ракописи од Босна правописно се приклонуваат кон глаголските текстови и се одликуваат со отсуство на прејотираните ɲ и ња, употреба на ʒ за ња и за ʒ, ɛ за ɛ и за ɲ.

Меѓуредакциските контакти придонесле и во пренесување и ширење на определени култови од една средина во друга. Ширењето на култот за св. Илија во Босна било поттикнато од македонска средина (Pantelić 1965: 123).

Босанско-хумските кодекси препишани од македонски предлошки во некои случаи послужиле како предлошки за некои хрватскоглаголски текстови, како што е Бревијарот на Вид од Омишаљ. Ова ги покажува патиштата преку кои и посредно, од македонската, преку босанската, се пренесувале ракописите и во хрватската писменост.

Неспорни се врските помеѓу хрватскоглаголската и македонската писменост. Во палеославистичките истражувања досега се објавени бројни прилози во кои се истражуваат врските помеѓу хрватскоглаголската и македонската писменост¹⁵. Во тој контекст посебно се истакнува влијанието што македонската, како и бугарската писмена традиција го имале на хрватскоглаголската писменост.

Употребата на македонски предлошки за некои хрватскоглаголски ракописи упатува на контакти со македонските центри. Разгледувајќи ги мож-

¹⁵ Повеќе литература за ова прашање во: Crvenkovska 2015.

ните патишта на доаѓањето на кирилometодиевското (глаголско) писмо на подрачјето на Хрватска, Хам како една верзија, покрај моравската и панонската, ја споменува македонската при што смета дека таа дошла во Далмација кон крајот на IX век и тоа од Климентовата епархија на југот на Македонија, од местото во кое, според историските сведоштва, на исток најдолго се одржала глаголската графија (Hamm 1988: 167). Секако дека за патиштата по кои кирилometодиевската традиција доаѓала во Хрватска е најприфатлива компромисната теорија која укажува на постоење на стари контакти со великоморавските центри, но и на постоење и долго одржување на контакти со глаголскиот центар во Македонија.

Најстарите текстови на хрватскоглаголската црковнословенска писменост потекнуваат од XII век. Тоа се одломките од Гршковиќевиот и од Михановиќевиот апостол, споменици чиешто изворни текстови од македонска провениенција се пренесени во Босна и во Дукља, а оттаму стасале на Јадран и во Хрватска (Hamm 1988: 168). Овие два текста од XII век се преписи од постари македонски предлошки, глаголското писмо во нив претставува типичен преоден стадиум помеѓу доцната македонска школа и раната хрватска аглеста глаголица (Štefanić 1969: 14; 1970: 37–38). Распоредот на читања според шемата на источната црква исто така упатува на јужниот пат на движење на кирилometодиевското наследство произлезено од охридскиот глаголашки амбиент на Климентовиот и на Наумовиот Охрид (Hercigonja 2009: 33). Во Бревијарот на Вид од Омишал, почесто отколку во другите бревијари, се сочувани преводи од грчки (Mihaljević 1997: 119). Меѓу останатите грцизми во текстот постои и лексемата *смидал* која ја регистрираме и во некои ракописи од македонска редакција: *смидалъ Орб, Хлуд*. На фонолошко рамниште како знак на старост се чува консонантската група жд како рефлекс на прасловенското *dj.

Во хрватскоглаголските текстови македонското влијание е видливо на различни рамништа. Во фонолошките промени потврдите за ова влијание се видливи, пред сè, во вокализацијата на еровите з > о, њ > е, во меѓусебната замена на назалите, стопувањето на зl и и, појавата на консонантската група жд како рефлекс на прасловенското *dj, депалатализации и деепентези (Grabar 1985; Zubčić 2009: 109–112; Sudec 2010: 209). За морфолошки македонизам се смета особеноста во образувањето на активниот партицип на презентот на -аи наместо на -аи. Во морфосинтаксата на хрватскоглаголските текстови се среќаваат траги на аналитизам, како и ретки случаи на појава на удвоен објект (Sudec 2010: 210–211). Во врска со лексиката утврдено е дека не постојат црковнословенски текстови со исклучиво охридски или со исклучиво преславски варијанти, но во хрватскоглаголските текстови надвладува-

ат охридските варијанти¹⁶ (Mihaljević 2009: 345). Текстолошки се потврдени патиштата на ширење на книжевното наследство од исток, од насоката на Македонија со тоа што структурата на некои текстови ги следи предлошките од византиски, односно од балкански тип.

Во *ВО* е изразено влијанието на босанско-хумските кодекси и неговите досегашни проучувачи се согласуваат околу тоа дека најверојатно една од неговите предлошки бил босанско-хумски кодекс препишан од македонска предлошка (Mihaljević 1997: 129). Знаци на такво влијание се видливи и во графијата: присуство на кирилицата; на фонолошко рамниште: како знак на старост се чува консонантската група жд, има замена на задниот назал со преден во примерот меџи 324d; на морфолошко рамниште: спорадично отпаѓање на завршното -т и сл.

Фрашчиќевиот псалтир од XV век е единствен потполн текст на коментирани псалтири од византиски тип во хрватскоглаголската традиција¹⁷. Според структурата тој се приближува кон коментираниите псалтири настанати во Македонија како што се Болоњскиот и Погодиновиот. Овој споменик од хрватска редакција содржи ретки, но доста изразени македонизми (Grabar 1985: 96). Македонизмите сведочат за предлошка пишувана со кирилица во која биле присутни некои јазични појави карактеристични за ракописите настанати на подрачјето на Македонија¹⁸. Некои заеднички грцизми во коментарот кон текстот на псалтирот укажуваат на меѓусебниот однос на коментарот на *Фра* со коментарот на македонските текстови *Бон* и *Пог*¹⁹.

¹⁶ Во најстарите хрватскоглаголски фрагменти се јавуваат следниве охридизми (примерите, според оригиналите, се дадени во латинична транслитерација на хрватската глаголица): *blagoděť, veli(i), viê, vshititi, včeti, dostoěnie, dreselъ, drъkola, životъ, žrtva, naučati, olêi, radi, svêdětělъ, studenъsъ, sъnъmъ, tьkmo, hramina, ŝui* (Mihaljević 2007: 266); нешто подоцна во хрватскоглаголските текстови се регистрирани уште и: *naznamenati, naznamenie, naznamenovati se, pastirъ, svêdětělъstvie, svêdětělъstvo, svêdětělъstvovanъ, svêdětělъstvovati, sъnъmiče* (Šimić 2010: 255–257), како и лексеми од помладиот јужнословенски слој што се составен дел од хрватскоглаголската лексика: *bagrěnica, bagrenъ (bagrěnъ), bagrovati, vlěsti, gornica, grobъ, gumno, edinočedъ, košula, maslo, pisanie, pitati, piča, skoro, hula, huliti, hulъnici, hulъnъ* (Šimić 2010: 255–258).

¹⁷ Разгледувајќи ги влијанијата и врските со југоисток, Шимиќ (Šimić 2010: 258) напоменува дека меѓу литургиските текстови посебно место му припаѓа на псалтирот во кој е најизразена отвореноста на хрватскоглаголската книжевност.

¹⁸ *Фра* има типично македонска замена на еровите з > о, њ > е, како и траги на мешање на назалите.

¹⁹ Во *Фра* е присутна поновата грчка заемка *метафрена* на којашто укажува Грабар (Grabar 1985: 82), а истата заемка се наоѓа во коментарот на псалтирот 90,4 *Бон* и *Пог*: *метафрена мѣсто естѣ междоу плещема емже дрѣжитѣ са крилѣ еже естѣ сила, која во продолже-*

Како текстови во кои се утврдени меѓусебни контакти на македонската и на хрватскоглаголската писменост треба да се земат предвид и книгите на пророците коишто се застапени во бревијарите и во мисалите (Рибарова 2009: 128–129), како и апокрифната²⁰ (Hercigonja 2004) и хагиографско-легендарната литература (Рибарова 1988; Рибарова 2009: 131). На прашањето на македонизмите и на охридизмите во хрватскоглаголската книжевност му се посветени одделни трудови (Sudec 2010; Šimić 2010).

6. Заклучок

Меѓуредакциските контакти помагаат подобро да се објаснат меѓусловенските јазични, литературни и културни врски. Во нив се рефлектираат некои историски околности во кои се развивала словенската писменост, а ги покажуваат и патиштата на движење на ракописите во тој период. Трагите од македонската редакција на црковнословенскиот во ракописите од други редакции може да помогнат околу востановувањето на целосниот комплекс на богослужбени книги преведени во Климентовата школа.

Кратенки на изворите

- Асем* – Асеманово евангелие
Бит – Битолски триод
Бон – Болоњски псалтир
ВО – Бревијар на Вид од Омишалъ
Григ – Григоровичев паримејник
Григ 9 – Григоровичево евангелие
Дбм – Добромирово евангелие
Заг – Загребски триод
Зогр – Зографско евангелие
Ил – Илина книга

ние на истиот стих е преведена со междоуплеќие, а на друго место во текстот со междоурамие (Рибарова 2005: 49–50).

²⁰ Во врска со Павловата апокалипса од Оксфордскиот кодекс Херцигоња (Hercigonja 2004: 374–378) истакнува дека Македонија претставувала извор на текстови за Хрватска и за Србија (Бугарија за Русија), а како „вистинска колекција“ на богомилството и посебно плодна почва за развивање на опозициски црковнореформски движења, таа можела да биде подрачје на кое настанала оваа апокрифна апокалиптична визија.

- Мар* – Мариинско евангелие
Мир – Мирославово евангелие
Фра – Фрашчиќев псалтир
Хлуд – Хлудов триод
Орб – Орбелски триод
Охр – Охридски апостол
Пог – Погодинов псалтир
Пут – Путјатин минеј
Рост – Ростовски службен минеј
Син – Синајски псалтир
СинГр – Синајски требник
Шаф – Шафариков триод

Литература

- Десподова В., 1981, *Специфичните методолошки проблеми при изработката на Речникот на македонските црковнословенски ракописи*, „Slovo: Journal of Old Church Slavonic Institute“, vol. 31, с. 23–31.
- Десподова В., 1984, *Кон прашањето за прототипот на Мирослаовото евангелие*, „Македонски јазик“ г. 35, с. 251–259.
- Десподова В., 1988, *Григоровичево евангелие бр. 9*, Прилеп.
- Живов В. М., 1987, *Проблеми формирањето на руската редакција на црковнословенскиот јазик на почетокот на своето развојно етапно (По повод на книгата И. Тома „Руската редакција на древноболгарскиот јазик во крајот на XI – почетокот на XII в.“. Софија, 1985. 358 с.)*, „Вопросы языкознания“, № 1, с. 46–65.
- Кодов Хр., 1966, *Фрагмент од староболгарски ракопис со глаголическа приписка*, [во:] *Климент Охридски 916–1966. Сборник од статии по случај 1050 години од смртта му*, ред. Б. Ст. Ангелов [и др.], Софија, с. 121–131.
- Конески Б., 1957, *Охридска книжевна школа*, „Slovo: Journal of Old Church Slavonic Institute“, vol. 6–8, p. 177–194.
- Конески Б., 1966, *Охридска книжевна школа*, [во:] *Словенска писменост. 1050-годишнина на Климент Охридски*, уред. П. Хр. Илиевски [и др.], Охрид, с. 57–62.
- Конески Б., 1983, *Руското јазично влијание врз македонските текстови од XII–XIV век*, [во:] *Реферати на македонските слависти за IX меѓународен славистички конгрес во Киев*, уред. Б. Конески [и др.], Скопје, с. 25–28.
- Конески Б., 1986, *Охридска книжевна школа*, [во:] *Климент Охридски. Студии*, Скопје, с. 9–27.
- Конески Б., 1988, *Јазични контакти меѓу старата македонска и руска писменост*, [во:] *Кирилometодиевскиот (старословенскиот) период и кирилometодиевскиот*

- диевската традиција во Македонија, уред. Б. Конески, Б. Видоески [и др.], Скопје: МАНУ, с. 51–56.
- Кривко Р. Н., 2012, *Древнеболгарскиџ пласт в Ростовској служебној Минее XIII в. (РНБ, Ф. п. I 137)*, „Slověne = Словѣне : International Journal of Slavic Studies“, № 1, с. 145–221.
- Кривко Р. Н., 2014, *Лингвистические заметки к „Учителъному евангелию“ и „Сказанию церковному“*, [во:] *Зборник на трудови од Меѓународниот научен собир „Кирилومتодиевската традиција и македонско-руските духовни и културни врски (по повод 1150 години од Моравската мисија и од словенската писменост)“*, уред. И. Велев, А. Гиревски, Л. Макаријоска, К. Мокрова, Скопје, с. 129–140.
- Крысько В. Б., 2005, *Ильина книга. Рукопись РГАДА, Тип. 131*, изд. подгот. В. Б. Крысько, Москва.
- Кульбакин С. М., 1907, *Охридская рукопись апостола конца XII века*, София.
- Макаријоска Л., 2008, *Јазичните особености на македонските црковнословенски текстови*, [во:] *Предавања на XI меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, гл. уред. Е. Црвенковска, Скопје, с. 65–96.
- Макаријоска Л., 2014, *Кон меѓуредакциските контакти во македонската црковнословенска писменост*, „Кирилومتодиевистика“, 8, с. 27–41.
- Макаријоска Л., Црвенковска Е., 2012, *Глаголските форми во македонските црковнословенски текстови од XII до XIV век*, „Context: review for comparative literature and cultural research = Контекст : Списание за компаративна книжевност и културолошко истражување“, 10: *Реферати на македонските слависти за XV-от меѓународен славистички конгрес во Минск, Белорусија, август 2013 година*, гл. уред. С. Стојменска-Елзесер, Скопје, с. 39–60.
- Максимович К. А., 2003, *Служебная майская минея как памятник древнеболгарского книжного языка. (К новейшему изданию Путятиной минеи XI века)*, „Славяноведение“, № 6, с. 62–70.
- Мареш Ф. В., 2008, *Словенските светци во Асемановото евангелие*, [во:] *Мареш Ф. В., Компаративна фонологија и морфологија на македонскиот јазик*, уред. З. Рибарова, Е. Црвенковска, Скопје, с. 239–248.
- Мирчев К., 1966, *Към езиковата характеристика на Охридския апостол от XII в.*, [во:] *Климент Охридски 916–1966. Сборник от статии по случай 1050 години от смъртта му*, ред. Б. Ст. Ангелов [и др.], София, с. 107–120.
- Мошин В., 1983, *Новгородски листићи и Остромирово јеванђеље*, „Археографски прилози“, 5, с. 7–64.
- Мошин В., 1988, *Мысли о начале славянского письма и об архаическом периоде южнославянской письменности в X веке*, [во:] *Кирило-методиевскиот (старословенскиот) период и кирило-методиевската традиција во Македонија. Прилози од научниот собир одржан по повод 1100-годишнината од смртта на Методиј Солунски*, Скопје, 1–3 окт. 1985 година, уред. Б. Конески [и др.], Скопје: МАНУ, с. 85–97.
- Облак В., 1994, *Македонски студии*, Љубљана. [Превод на: *Macedoniche Studien*, Wien 1896].

- Пентковский А. М., 2011, *Греческий оригинал славянского Синаксаря и его локализация*, [во:] *Славяно-русский пролог по древнейшим спискам, Синаксарь (житийная часть Пролога краткой редакции за сентябрь-февраль)*, т. 2: *Указатели. Исследования*, подгот. В. Б. Крыско, Л. В. Прокопенко, В. Желязкова, И. М. Ладыженский, А. М. Пентковский, Москва: РАН, БАН, с. 651–664.
- Пичхадзе А. А., 2008, *Южнославянские традиции в древнерусской письменности (лексика и грамматика)*, [во:] *Славянское языкознание. Международный съезд славистов (Охрид, 10–16 сентября 2008 г.)*. Доклады российской делегации, отв. ред. А. М. Молдован, Москва, с. 152–172.
- Пичхадзе А. А., 2009, *О языковых особенностях славянских служебных миней*, [во:] *Bibel, Liturgie und Frömmigkeit in der Slavia Byzantina. Festgabe für Hans Rothe zum 80. Geburtstag*, ur. D. Christians, D. Stern, V. S. Tomeller, München; Berlin, S. 297–308.
- Пичхадзе А. А., 2011, *Переводческая деятельность в домонгольской Руси. Лингвистический аспект*, Москва.
- Погорелов В., 1936, *Чешские продолжатели Кирилло-Мефодиевской традиции*, [во:] *Extrait des Actes du IVe Congrès International des études byzantines*, Sofia, p. 3–15. (Bulletin de l'Institut archéologique bulgare, vol. 10).
- Рибарова З., 1988, *Видението на апостол Павле од Тиквешкиот зборник и неговиот однос кон сродните текстови од опишаната редакција*, „Македонистика” 5, с. 149–161.
- Рибарова З., 1991, *Меѓуредакциски контакти во македонската писменост*, [во:] *Предавања на XXIII семинар за македонски јазик, литература и култура*, ред. К. Пеев, Скопје, с. 183–191.
- Рибарова З., 1993, *Кириллометодиевската традиција во паримејниот текст од триодите Орбелски и Хлудов*, [во:] *Реферати на македонските слависти за XI меѓународен славистички конгрес во Братислава*, уред. Б. Видоески, Скопје, с. 91–98.
- Рибарова З., 1998, *Русизми во Радомировото евангелие*, [во:] *Македонско-руски јазични, литературни и културни врски. Материјали од Првата македонско-руска славистичка конференција, Охрид, 23–24 август 1995 г.*, ред. М. Ѓурчинов [и др.], Скопје, с. 195–204.
- Рибарова З., 2000, *Основни особености на јазикот на текстовите*, [во:] *Речник на црквословенскиот јазик од македонска редакција*, т. 1: *Вовед*, ред. З. Рибарова, Скопје, с. 25–31.
- Рибарова З., 2005, *Јазикот на македонските црквословенски текстови*, Скопје: МАНУ.
- Рибарова З., 2009, *Палеословенистички студии*, Скопје.
- Толстой Н. И., 1998, *К вопросу о древнеславянском языке как общем литературном языке южных и восточных славян*, [во:] Толстой Н. И., *Избранные труды*, т. 2: *Славянская литературно-языковая ситуация*, Москва, с. 66–89.

- Угринова-Скаловска Р., 1970, *Траги од глаголската писмена традиција во македонските кирилски текстови од 12 и 13 век*, „Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје“, кн. 22, с. 571–580.
- Угринова-Скаловска Р., 1976, *За некои особености на македонската варијанта на црковнословенскиот*, „Slovo: Journal of Old Church Slavonic Institute“, vol. 25–26, p. 175–184.
- Угринова-Скаловска Р., 1980, *Писмениот јазик во средновековна Македонија*, „Литературен збор“, г. 27/6, с. 11–16.
- Угринова-Скаловска Р., 1988, *Заемните врски помеѓу македонската и српската варијанта на црковнословенскиот јазик*, [во:] *Кирило-методиевскиот (старословенскиот) период и кирило-методиевската традиција во Македонија. Прилози од научниот собир одржан по повод 1100-годишнината од смртта на Методиј Солунски*, уред. Б. Конески, Б. Видоески [и др.], Скопје: МАНУ, с. 159–165.
- Црвенковска Е., 2015, *Стандардизацијата на старословенскиот јазик и развојот на македонската редакција на црковнословенскиот јазик*, [во:] *Предавања на XLVII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, ред. одбор М. Цветковска, С. Велева, Скопје, с. 13–43.
- Црвенковска Е., (во печат), *Првобитниот словенски комплекс на богослужбени книги по византиски обред („корпусот на Климент“) и формирањето на македонската редакција на црковнословенскиот*, „Slověne = Словѣне. International Journal of Slavic Studies“.
- Crvenkovska E., 2015, *Veze između hrvatskoglagoljske i makedonske pismenosti*, [во:] *Hrvatsko glagoljštvo u europskom okružju*, [во:] *Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenoga skupa povodom 110. obljetnice Staroslavenske akademije i 60. obljetnice Staroslavenskoga instituta*, Krk, 5 i 6. listopada 2012, ur. V. Badurina Stipčević, S. Požar, F. Velčić et al, Zagreb, s. 499–514.
- Čermák V., 2008, *K pojetí nové církevní slovanštiny v areálu Slavia orthodoxa a Slavia latina*, [во:] *Česká slavistika. Příspěvky k XIV. mezinárodnímu sjezdu slavistů*. Ochrid 10.–16. 9., „Slavia“, roč. 77, s. 29–39.
- Grabar B., 1970, *Iz problematike slavenskih apokrifa*, [во:] *Сомпозиум 1100-годишнина од смртта на Кирил Солунски. 23–25 мај 1969*, Скопје–Штип, кн. 1, гл. уред. Р. Угринова-Скаловска, Скопје, с. 91–97.
- Grabar B., 1985, *Osobitosti grafije i jezika glagoljskog Frašičićeva psaltira*, [во:] *Litterae Slavicae Medii Aevi Francisco Venceslao Mareš sexagenario oblatae*, Hrsg. J. Reinhart, München, S. 75–96.
- Hamm J., 1988, *Pojava i razvitak ćirilometodskog pisma na hrvatskom tlu i njegove veze s Makedonijom*, [во:] *Кирило-методиевскиот (старословенскиот) период и кирило-методиевската традиција во Македонија. Прилози од научниот собир одржан по повод 1100-годишнината од смртта на Методиј Солунски*, Скопје, 1–3 окт. 1985 година, уред. Б. Конески [и др.], Скопје: МАНУ, с. 167–175.
- Hercigonja E., 2004, *Na temeljima hrvatske književne kulture*, Zagreb: Matica hrvatska.

- Hercigonja E., 2009, *Tisućljeće hrvatskoga glagoljaštva*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Mareš F. V., 2000, *Církevněslovanské písemnictví v Čechách*, [во:] *Cyrlometodějská tradice a slavistika*, red. E. Bláhová, J. Vintr, Praha, s. 256–327.
- Mihaljević M., 1997, *Jezična slojevitost Brevijara Vida Omišljanina iz 1396. godine*, „Filologija“ 29, s. 119–138.
- Mihaljević M., 2007, *Leksik najstarijih hrvatskoglagojskih fragmenata*, „Studia Slavica Hungarica“ 52/1–2, p. 263–272.
- Mihaljević M., 2009, *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, [во:] *Povjest hrvatskoga jezika*, knj. 1: *Srednji vijek*, ur. S. Damjanović, Zagreb: Croatica, s. 283–349.
- Mošin V., 1962, *O periodizaciji rusko-južnoslavenskih književnih veza*, „Slovo: Journal of Old Church Slavonic Institute“, vol. 11–12, p. 13–131.
- Pantelić M., 1965, *Glagoljski brevijar popa Mavra iz godine 1460*, „Slovo: Journal of Old Church Slavonic Institute“, vol. 15–16, p. 94–149.
- Sudec S., 2010, *Makedonizmi u hrvatskoglagojskim tekstovima*, [во:] *Шести научен собир на млади македонисти*. Скопје, 18–20 декември 2008, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, с. 203–215.
- Šimić M., 2010, *Ohridizmi u hrvatskoglagojskim tekstovima*, [во:] *Зборник трудови од Меѓународниот научен собир „Свети Наум Охридски и словенската духовна, културна и писмена традиција“ организиран по повод 1100-годишнината од смртта на св. Наум Охридски*, Охрид, 4–7 ноември 2010, уред. И. Велев [и др.], Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, с. 251–274.
- Štefanić V., 1963, *Tisuću i sto godina od Moravske misije*, „Slovo: Journal of Old Church Slavonic Institute“, vol. 13, p. 5–42.
- Tarnanidis I. C., 1988, *The Slavonic Manuscripts Discovered in 1975 at St Catherine's Monastery of Mount Sinai*, Thessaloniki.
- Vrana J., 1967, *Vukanovo jevanđelje*. Beograd.
- Vyskočil P., 1980, *Rusismy v apoštolaři Ochridském*, „Slovo: Journal of Old Church Slavonic Institute“, vol. 30, s. 7–15.
- Vyskočil P., 1990, *Znovu o rusismech v Ochridském apoštolaři*, „Slovo: Journal of Old Church Slavonic Institute“, vol. 39–40, p. 53–71.
- Zubčić S., 2009, *Makedonski predložak Kločeva glagoljaša*, „Македонски јазик“, 60, с. 103–116.

Summary

The contribution of Macedonian redaction to cross-redaction contacts in Church Slavic literacy

The article reviews the cross-redaction contacts in Church Slavic literacy. It highlights the influence of Macedonian redaction of Church Slavic on other redactions. Possible sources of such contacts were the books which were

transferred as protographs, usually by the authoritative St. Clement's school, presence of scribes from this region in other centers of Slavic literacy, as well as possible contacts in the Mount Athos monasteries. Manuscripts which indicate the influence of Macedonian redaction can be found in Russian, Serbian, Bosnian and Croatian literacy. This influence affected orthography and different levels of language as phonological, morphological, lexical, and the level of word formation. Prestigious Slavic literacy centers contributed to popularization of different genres. Thus, St. Clement's school had significant contribution to the expansion of Slavic translational and original hymnography.

Keywords: Old Church Slavic Literacy, Macedonian redaction of Church Slavic, Clement of Ohrid, Ohrid Literary School, Cross-redaction contacts.